

Alimov Sardor Komil o'g'li,
“Oila va xotin-qizlar” ilmiy-tadqiqot instituti kichik ilmiy xodimi,
O'zMU tayanch doktoranti. sardoralimov2507@mail.ru

TAZYIQ VA ZO'RAVONLIKKA UCHRAGAN AYOLLARNI IJTIMOY REABILITATSIYA QILISH BO'YICHA XORIJIY TAJRIBA

Annotatsiya. Mazkur maqolada tazyiq va zo'ravonlikka uchragan ayollar bilan ishlash, ularning ijtimoiy rehabilitatsiyasi bilan bog'liq muammolarga global nuqtayi nazardan yondashilgan. Jumladan, xotin-qizlarning oilaviy-maishiy zo'ravonlikka uchragan ayollarni moslashtirish bo'yicha Kanada, Shvetsiya, Qozog'iston mamlakatlarining tajribasini o'rganishga alohida e'tibor qaratilgan.

Tayanch so'zlar: tazyiq, zo'ravonlik, rehabilitatsiya, moslashtirish, shelter, oilaviy zo'ravonlik, nodavlat notijorat tashkilot, psixologik yordam, huquqiy yordam, Kanada, Shvetsiya, Qozog'iston.

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы работы с женщинами, подвергшимися домогательствам и насилию, а также их социальной реабилитации с глобальной точки зрения. В частности, особое внимание уделяется изучению опыта Канады, Швеции и Казахстана по адаптации женщин, подвергшихся домашнему насилию.

Ключевые слова: домогательства, насилие, реабилитация, адаптация, шелтер, насилие в семье, негосударственная некоммерческая организация, психологическая помощь, юридическая помощь, Канада, Швеция, Казахстан.

Annotation. This article addresses the issues of working with women subjected to harassment and violence, as well as their social rehabilitation, from a global perspective. In particular, special attention is paid to the study of the experience of Canada, Sweden and Kazakhstan in the adaptation of women to domestic violence.

Keywords: harassment, violence, rehabilitation, adaptation, shelter, domestic violence, non-governmental non-profit organization, psychological assistance, legal assistance, Canada, Sweden, Kazakhstan.

Kirish. Zamonaviy dunyoning deyarli barcha mamlakatlarida xotin-qizlarga nisbatan turli ko'rinishdagi tazyiq va zo'ravonlik holatlari mavjud bo'lib, mazkur yo'nalishda bir qator xalqaro tashkilotlar va milliy davlatlar hamkorlikda faoliyat yuritib kelmoqda. Ayniqsa, maishiy tazyiq va zo'ravonlik qurboniga aylangan ayollarni ijtimoiy rehabilitatsiya qilish hamda ijtimoiy hayotga qaytadan moslashtirish masalasi ham dolzarb hisoblanib, mazkur yo'nalishda turli mamlakatlar turlicha usul hamda vositalardan, mexanizmlardan foydalanishadi.

Xususan, mamlakatimizda ham tazyiq va zo'ravonlikka uchragan xotin-qizlarning huquqlarini himoya qilish bu yo'nalishdagi davlat siyosatining ustuvor vazifalaridan biri sifatida e'tirof etiladi. 2019-yil 2-sentabrda “Xotin-qizlarni tazyiq va zo'ravonlikdan himoya qilish to'g'risida”gi Qonun qabul qilingan bo'lib, unda “jamiyatda xotin-qizlarga nisbatan tazyiq va zo'ravonlikka doir murosasizlik muhitini yaratish, xotin-qizlarning huquqlari, erkinliklari hamda qonuniy manfaatlarini tazyiq va zo'ravonlikdan himoya qilinishini ta'minlash, jamiyatda huquqiy ong va

huquqiy madaniyatni yuksaltirish, qonuniylikni mustahkamlash¹” xotin-qizlarni tazyiq va zo‘ravonlikdan himoya qilish sohasidagi davlat siyosatining asosiy yo‘nalishlaridan etib belgilangan. O‘z navbatida, tazyiq va zo‘ravonlikka uchragan ayollarni keyinchalik jamiyatga moslashtirish bo‘yicha muammolar ham mavjud. Xususan, Prezidentimiz ta‘biri bilan aytganda, **“Amaldagi tartibga muvofiq, tazyiq va zo‘ravonlikka uchragan ayollar 30 kun muddatga alohida himoyaga olinadi. Lekin bu muddat o‘tgandan keyin ularning taqdiri nima bo‘lishi to‘g‘risidagi savolga javob yo‘q”².**

Zo‘ravonlik va tazyiq qurbonlari bo‘lgan ayollar dastlabki tibbiy va ijtimoiy-psixologik yordamni olishlari, keyinchalik esa maxsus markazlar, shelterlar – vaqtinchalik turarjoy, boshpanalarga joylashishlari talab qilinadi. Jahonning ko‘plab mamlakatlarida mazkur tizim qonunlar, normativ-huquqiy hujjatlar bilan yetarli darajada mustahkamlanmagan, bu esa tazyiq va zo‘ravonlik qurboni bo‘lgan ayollarning reabilitatsiyasi va ijtimoiy reintegratsiyasida ba‘zi muammolarni keltirib chiqarmoqda. Boshqa tomondan olib qaraganda, reabilitatsiya jarayonining moddiy manbalari aniq belgilab berilmaganligi ham xotin-qizlarni qo‘llab-quvvatlash, himoya qilish va ijtimoiy moslashtirish imkoniyatini kamaytiradi.

Asosiy qism. “Ayollar zo‘ravonlikka qarshi – Yevropa” (“Women Against Violence – Europe”) xalqaro NNTlar birlashmasining ma‘lumotlariga ko‘ra, Yevropa Ittifoqiga a‘zo bo‘lmagan **18 davlat** mamlakatdagi tazyiq va zo‘ravonlikka uchragan ayollarni reabilitatsiya qilish tizimi o‘rganilganida, ayollar uchun reabilitatsiya markazlari, shelterlar va boshpanalardagi joylarning **79 foiz (26 000 ga yaqin)** murojaatchilar uchun yetishmasligi aniqlangan. Mazkur muammoni bartaraf etish uchun **2 000 ta NNT va 1 600 inqiroz markazlarini** tashkil etish lozim³.

Davlat tazyiq va zo‘ravonlikka uchragan barcha ayollar uchun reabilitatsiya qilish markazlariga

qabul qilinishda teng imkoniyatlarni yaratib berishi lozim. Xususan, **Gondurasda** barcha turdagi tazyiq va zo‘ravonlikdan jabr ko‘rgan ayollar NNTlar tomonidan tuziladigan markazlarga murojaat qilishlari mumkin. Yoki **Gvatemalada** 2008-yilda qabul qilingan “Ayollarni o‘ldirish va ayollarga nisbatan zo‘ravonlikning boshqa shakllariga qarshi kurashish to‘g‘risida”gi Qonunning 17-moddasi hukumatdan tazyiq va zo‘ravonlikdan jabr ko‘rgan ayollarni reabilitatsiya uchun to‘liq imkoniyat yaratilgan markazlarga joylashtirish, bu jarayonni moliyalashtirish orqali kafolat berishni talab qiladi. **Meksikaning** 2007-yilda qabul qilingan “Ayollar uchun zo‘ravonliksiz hayotni ta‘minlash to‘g‘risida”gi Qonuni davlatdan boshpanalarni tashkil etish va saqlashni qo‘llab-quvvatlashni talab qiladi. **Turkiyadagi** “Mahalliy boshqaruv to‘g‘risida”gi Qonun esa 50 mingdan ortiq kishi uchun mo‘ljallangan munitsipal boshpanalarni yaratishni nazarda tutadi. 1997-yildagi **Avstriyaning** “Barcha shtatlarda zo‘ravonlikdan himoya qilish to‘g‘risida”gi Qonuni oiladagi zo‘ravonlik qurbonlariga politsiya aralashuvidan so‘ng faol yordam ko‘rsatiladigan yordam markazlarini tashkil etishni talab qiladi. Markazlar xotin-qizlar muammolari bilan shug‘ullanuvchi nodavlat notijorat tashkilotlari tomonidan boshqariladi hamda ular Ichki ishlar va Xotin-qizlar ishlari vazirliklari tomonidan besh yillik shartnomalar asosida moliyalashtiriladi⁴.

Zo‘ravonlikning bir ko‘rinishi bo‘lgan jinsiy zo‘ravonlikka uchragan ayollar har tomonlama, keng qamrovli xizmatlardan darhol foydalanishlari kerak. Xalqaro miqyosda **Amerika Qo‘shma Shtatlari** va **Germaniyada** hukumat hamda nodavlat tashkilotlar tomonidan tashkil etilgan jinsiy zo‘ravonlikda reabilitatsiya markazlari, **Malayziyadagi** yagona markazlar va **Hindistondagi** ayollar uchun maxsus kasalxonalar bunday xizmatlarni taqdim etuvchi tashkilotlarga misol bo‘la oladi⁵. Ba‘zi mamlakatlarda xizmatlardan foydalanish hali ham jabrlanuvchining tegishli zo‘ravonlik haqida politsiyaga xabar berishi bilan bog‘liq. Bu talab juda ko‘p muammolarni keltirib chiqaradi,

¹ “Хотин-қизларни тазйик ва зўравонликдан ҳимоя қилиш тўғрисида”ги ЎзРК-561-сонли Қонун. 02.09.2019. (<https://lex.uz/docs/-4494709>)

² «Ўзбекистон шароитида аёлга қўл кўтариш, тазйик ўтказиш ман этилади деган қарорни қилинган» – Шавкат Мирзиёев <https://daryo.uz/k/2022/03/05/ozbekiston-sharoitida-ayolga-qol-kotarish-tazyiq-otkazish-man-etiladi-degan-qarorni-qilinglar-shavkat-mirziyoyev/>

³ <https://www.osce.org/files/f/documents/8/8/509471.pdf>

⁴ Handbook for Legislation on Violence against Women. United Nations. – New York, 2010. – P. 31-32.

⁵ [https://www.un.org/womenwatch/daw/vaw/handbook/Handbook%20for%20legislation%20on%20VAW%20\(Russian\).pdf](https://www.un.org/womenwatch/daw/vaw/handbook/Handbook%20for%20legislation%20on%20VAW%20(Russian).pdf)

chunki ko‘plab madaniyatlarda ayollarning jinsiy zo‘ravonlikka uchrashida uning o‘zi aybdorligi, uyat yoki sharmandalik kabi ijtimoiy aks ta‘sirni uyg‘otadi, natijada ayollar bunday holatlarda tibbiy va psixologik yordam so‘ramasliklari mumkin.

Tazyiq va zo‘ravonlikka uchragan ayollarning reabilitatsiyasi faqatgina tibbiy va dastlabki psixologik yordamdan iborat emas. Ularning aksariyati ishi, turarjoyi, daromadidan ham ayriladi. Jahonning ko‘plab mamlakatlari reabilitatsiya jarayonidan ayollarni ish, yashash joyi bilan ta‘minlash, ularni moliyaviy tomondan qo‘llab-quvvatlashga e‘tibor qaratadi. Masalan, AQShda ayollarni qo‘llab-quvvatlash, ularning uy-joy bilan bog‘liq muammolarini hal qilish uchun alohida qonun qabul qilingan, mazkur yo‘nalishda moliyalashtirish tizimi ishlab chiqilgan. Yoki **Avstriyada** tazyiq va zo‘ravonlikdan jabr ko‘rgan ayollarning uy-joy bilan bog‘liq muammolarini hal qilish uchun amaliy faoliyat olib borilib, Vena shahrida zo‘ravonlikka duch kelgan va boshpanasiz qolgan ayollar uchun arzon uy-joylarni ijaraga olishga yordam berilmoqda⁶.

Tazyiq va zo‘ravonlik qurboni bo‘lgan ayollar bilan ishlash, ularning ijtimoiy reintegratsiyasi va reabilitatsiyasi har bir davlatda o‘ziga xos yechimga ega. Bunda mamlakatdagi ijtimoiy va iqtisodiy taraqqiyot holati, huquqiy savodxonlik darajasi va qonunlarning ustuvorligi, aholining mental o‘ziga xosligi hamda ustuvor qadriyatlar tizimi kabi jihatlar ham e‘tiborga olinadi. Quyida tazyiq va zo‘ravonlikka uchragan xotin-qizlarni ijtimoiy reabilitatsiya qilish bo‘yicha ba‘zi rivojlangan davlatlar tajribasini ko‘rib chiqamiz.

Shvetsiya. Shvetsiya bugungi globallashtirish dunyoning iqtisodiy jihatdan rivojlangan, farovon, aholisini ijtimoiy jihatdan yuqori darajada qo‘llab-quvvatlovchi davlatlardan biri hisoblanadi. Mazkur mamlakatda tazyiq va zo‘ravonlik qurboni bo‘lgan ayollar bilan ishlashning o‘ziga xos tizimi mavjud. Avvalo, ta‘kidlash o‘rinliki, Shvetsiyada aholini butun umr davomida ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash tizimi joriy etilgan bo‘lib, bunda inqirozli vaziyatlardagi insonlarga ijtimoiy ko‘mak berishga alohida e‘tibor qaratiladi. Shvetsiyada **2017–2026-yillarga mo‘ljallangan “Erkaklarning ayollarga nisbatan zo‘ravonligini oldini olish**

va unga qarshi kurashish bo‘yicha Milliy strategiyasi” ishlab chiqilgan bo‘lib, unda ayollarga nisbatan tazyiq va zo‘ravonlik holatlarining oldini olish, ayollarning reabilitatsiyasini amalga oshirish bo‘yicha idoralararo mahalliy va milliy darajada hamkorlik o‘rnatishga e‘tibor qaratilgan⁷.

Shvetsiyada tazyiq va zo‘ravonlikka uchragan ayollar bilan bir qatorda mazkur jarayonga guvoh bo‘lib qolgan bolalar ham tazyiq qurboni sifatida tasnif qilinadi hamda ular ham ayollar kabi ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash, reabilitatsiya dasturlaridan o‘tish huquqiga ega. Bu Shvetsiyadagi **“Ijtimoiy xizmatlar to‘g‘risida”gi Qonunning 5-bo‘lim 11-qismida** belgilab berilgan⁸.

Mamlakatda oilaviy zo‘ravonlik qurboni bo‘lgan ayollar reabilitatsiyasi bilan shug‘ullanuvchi hukumatga tegishli va nodavlat notijorat shakldagi tashkilotlar, markazlar bir vaqtning o‘zida faoliyat olib boradi. Bunday markazlar “bir darcha” tamoyili asosida faoliyat yuritadi. Birgina aholisi 500 mingdan ko‘proq bo‘lgan **Gyoteborg** shahrida 2010-yilda mahalliy (munitsipalitet) tomonidan moliyalashtiriladigan **uchta** va xususiy bo‘lgan **bitta** Ayollar inqiroz markazi mavjud. Mavjud markazlarda ayollar **to‘rt oygacha** qolishlari mumkin. Bu vaqt oralig‘ida ularning reabilitatsiyasi bilan professional xodimlar – ijtimoiy ishchilar, psixologlar, sotsiologlar, huquqshunoslar va boshqalar shug‘ullanishadi. Mazkur markazlar yarim yopiq holatda bo‘lib, ularga kirib chiqish cheklangan. Ularda tazyiq va zo‘ravonlikka uchragan ayollarning ularga tazyiq o‘tkazgan oila a‘zolari (masalan, erlari) bilan uchrashishlari taqiqlanadi. Bunga sabab sifatida ayollarni reabilitatsiya jarayonida qo‘shimcha stressdan, ruhiy jarohatlardan saqlash ko‘rsatiladi. Bunday markazlar maksimal darajada ayollar va ularning farzandlari o‘zlarini xavfsiz his qila oladigan joy bo‘lishi talab qilinadi.

Shvetsiyadagi Ayollar inqiroz markazlari mahalliy byudjetdan moliyalashtirilib, bunday markazlarning yillik byudjeti o‘rtacha **uch million kronani** tashkil qiladi (taxminan, 3,3 mlrd so‘m). Bunda asosiy xarajatlar binolarni ijaraga olish va

⁷ <https://rm.coe.int/grevio-inf-2018-15-eng-final/168091e686>

⁸ Social Services Act (2001:453). Svensk Författningssamling, 2001-06-19, Vol. 12, No. 453, pp. 1-21, ISSN: 1403-8889. <http://www.notisum.se/rnp/document/?id=20010453>

⁶ Handbook for Legislation on Violence against Women. United Nations. – New York, 2010. – P. 33.

xodimlarni ishhaqi bilan ta'minlashga yo'naltiriladi. Umuman olganda, Ayollar inqiroz markazlarining xodimlariga yaxshi oylik maosh to'lanadi⁹ (taxminan, 12000–16000 krona) va ular ijtimoiy jihatdan to'liq qo'llab-quvvatlanadi. Shvetsiyadagi tazyiq va zo'rvonlik qurboni bo'lgan ayollar bilan ishlashdagi eng katta muammo bu idoralararo hamkorlik tizimining to'liq yo'lga qo'yilmagani deb hisoblash mumkin. Ma'lumotlarga ko'ra, 2018-yilda mamlakatdagi atigi **10 foiz** munitsipalitetda mahalliy hukumat sog'liqni saqlash, NNT, shelterlar, kasalxona va psixiatriya markazlari, huquqni muhofaza qilish organlari bilan to'liq hamkorlikni yo'lga qo'ygan¹⁰. Bu esa tazyiq va zo'rvonlik qurboni bo'lgan ayollar bilan ishlashda ma'lum qiyinchiliklarni vujudga keltiradi.

Shvetsiyada **200 ga yaqin** ayollar uchun vaqtinchalik **boshpanalar (shelterlar)** mavjud bo'lib, ularning aksariyati NNT tomonidan boshqariladi hamda shelterlarni birlashtirib turuvchi ikki uyushma (**ROKS va UNIZON**)ning biriga tegishli hisoblanadi. Mavjud ma'lumotlarga ko'ra, 2012-yilda shelterlarning **21 foizi** munitsipalitet, **71 foizi** NNT va **8 foizi** xususiy tashkilotlar tomonidan boshqarilgan¹¹. Mamlakatda shelterlarning mavjud soni va ularning sig'imi tazyiq va zo'rvonlikka uchragan barcha ayollarni qamrab ola olmaydi. UNIZON ma'lumotlariga ko'ra, 2016-yilda shelterlarga murojaat qilgan **har o'n ayoldan faqat uchasi** qabul qilinishi mumkin edi¹². Buning sabablaridan biri Shvetsiyadagi uy-joy sharoitining og'irligi bo'lib, bu ko'plab ayollarning boshpanada yashashiga to'sqinlik qilmoqda. Shelterdan keyin o'zlari va bolalari uchun yangi hayot qurish niyatida bo'lgan ayollar uchun arzon uy-joy variantlari ko'pincha mavjud bo'lmaydi.

Kanada ayollarga nisbatan oilaviy-maishiy zo'rvonlikka qarshi kurashish, zo'rvonlik qurboni bo'lgan ayollarni qo'llab-quvvatlash bo'yicha

bugungi kundagi eng yetakchi mamlakatlardan biri hisoblanadi. Kanadada tazyiq va zo'rvonlikka qarshi kurashishning yaxlit huquqiy tizimi yaratilgan bo'lib, uning tarkibiga federal, shtat qonunlar va mahalliy hukumat dasturlari kiradi.

Kanadada zo'rvonlik qurboni bo'lgan ayollarni qo'llab-quvvatlashda asosiy e'tibor ularning sog'lig'ini va ruhiy holatini tiklashga qaratiladi. Umuman olib qaraganda, mamlakatda idoralararo ishlab chiqilgan dastur doirasida Sog'liqni saqlash vazirligi, Bosh prokuratura, Adliya vazirligi, Ayollar va gender tengligi masalalari vazirligi, Kanada Qirollik politsiyasi kabi federal organlar faoliyat yuritmoqda. Lekin **1970-yillargacha** Kanadada oilaviy zo'rvonlikka uchragan ayollarga ijtimoiy xizmatlar boshpana bermagan, yordam ba'zida **diniy yoki xayriya tashkilotlari** tomonidan amalga oshirilgan. Faqat o'tgan asrning **70-yillariga** kelib bu muammoga e'tibor kuchaydi va ayollar uchun vaqtinchalik boshpanalar, xavfsiz uylar, mehmon uylari, shelterlar tashkil etila boshlandi. 1980-yilda ularning soni **70 dan** ortiq bo'lgan bo'lsa, 1990-yillarda deyarli **400 taga** yetdi. **2010-yillarda**, taxminan, **470 ta** ayollar uchun boshpanalar, shelterlar faoliyat yuritgan. Shelterlarning soni oshsa-da, ularga ehtiyoj katta, masalan, 1994-yilda **85 mingdan ortiq** ayollar va ularning farzandlari zo'rvonlikdan himoya markazlariga murojaat qilgan¹³.

Mazkur himoya markazlari tazyiq va zo'rvonlikka uchragan ayollarga quyidagi xizmatlarni ko'rsatadi:

- terapevtik maslahatlar;
- yakka tartibda yoki guruh uchun maslahatlar;
- 24 soat ishlaydigan yordam uchun muloqot liniyalari;
- huquqshunos yoki boshqa tashkilotlarga murojaat qilishda yordam berish.

Qolaversa, ko'plab markazlar turli ta'lim dasturlari, mablag' yig'ish uchun xayriya tadbirlari, xodimlar va ko'ngillilar uchun seminar-treninglarni ham amalga oshiradi.

O'z navbatida, ta'kidlash o'rinliki, Kanadada ham tazyiq va zo'rvonlikka uchragan ayollar va ularning bolalarini himoya qilish bilan bog'liq muammolar mavjud. Masalan, kuzatishlar shuni ko'rsatadiki, ayollar uchun boshpanalar va

⁹ <https://www.bibliofond.ru/view.aspx?id=476058>

¹⁰ Open Comparisons of the municipalities' work with violence in close relationships 2017 ("Öppna jämförelser"); available at: <http://www.socialstyrelsen.se/oppnajakforelser/valdinaarelationer>.

¹¹ <https://rm.coe.int/grevio-inf-2018-15-eng-final/168091e686>

¹² "How Sweden's housing crisis is impacting domestic violence victims", The Local, 5 April 2017 available at: <https://www.thelocal.se/20170405/how-swedens-housing-crisis-is-impacting-domestic-violence-victims>.

¹³ <https://www.bibliofond.ru/view.aspx?id=476058>

shelterlarga murojaat qiladigan oilaviy zoʻravonlik qurbonlarining **80 foizi** rad javobini oladi. **2019-yil noyabr** oyidagi oʻrganishlar natijasiga koʻra, **bir kunda** oʻrtacha **620 nafar** tazyiq va zoʻravonlikka duch kelgan ayol va ularning farzandlari rad javobini olgan. Bu esa oyiga deyarli **19 000 ayolning** markazlarda joylasha olmasligini bildiradi. Bunga asosiy sabab esa mazkur boshpanalarda joy yetishmasligi hisoblanadi. Soʻnggi oʻn yilliklarda bunday boshpanalar juda kam qurilgan, murojaatlar va aholi soni esa ancha ortgan. Ayollar va gender tengligi masalalari boʻyicha vazir **Maryam Monsefning** maʼlumotiga koʻra, butun mamlakat uchun milliy darajada muvofiqlashtirilgan reja ishlab chiqish kerak¹⁴. Lekin milliy rejani moliyalashtirish va markazlar, shelterlarning faoliyatini tartiblash bilan bogʻliq muammolar hali oʻz yechimini topgani yoʻq.

Tazyiq va zoʻravonlikka duch kelgan ayollar va ularning farzandlarini reabilitatsiya qilish bilan bogʻliq **Qozogʻiston Respublikasidagi** holatga eʼtibor qaratsak. Qozogʻistonda **2019-yil** hisobidan tazyiq va zoʻravonlikka uchragan ayollar uchun **40 ta** inqiroz markazlari¹⁵ faoliyat yuritgan. Ularning aksariyat qismi nodavlat tashkilotlar boʻlib, **Human Rights Watchning** hisobotiga koʻra, mazkur markazlarni rivojlantirish uchun moliyalashtirish bilan bogʻliq muammolar mavjud. Qolaversa, markazlar va ulardagi joylarning soni yetarli emas¹⁶. Mehnat va aholini ijtimoiy himoya qilish vazirligining maʼlumotlariga koʻra, **2018-yilda** Qozogʻistonda **10 ta** davlat va **19 ta** nodavlat markazlar faoliyat yuritgan boʻlib, ularda jami **3 400 ta** (shundan 2 500 tasi davlat, 900 tasi NNTlarga tegishli) joy mavjud boʻlgan. 2019-yilda politsiya boʻlimlariga murojaat qilgan ayollarning **24 mingdan ortigʻi** ijtimoiy himoya uchun reabilitatsiya qilish boʻyicha inqiroz markazlariga yoʻnaltirilganligini va ularning mavjud qonunchilik tizimi boʻyicha **olti** oygacha markazda qolish huquqi mavjud ekanligini inobatga olsak, mavjud markazlar va ulardagi joylarning judayam kam ekanligini anglashimiz mumkin.

¹⁴ <https://www.cbc.ca/news/canada/womens-shelters-turned-away-domestic-violence-1.5483186>

¹⁵ https://www.hrw.org/sites/default/files/supporting_resources/kaz_interior_ministry_replytohrw.pdf

¹⁶ https://www.hrw.org/sites/default/files/supporting_resources/kaz_letterto_prosecutor_general_27nov2019.pdf

Xulosa. Tazyiq va zoʻravonlikka uchragan xotin-qizlarni ijtimoiy reabilitatsiya qilish boʻyicha xorijiy mamlakatlar tajribasini tahlil qilib, quyidagi **xulosalarga** kelish mumkin:

Birinchidan, tazyiq va zoʻravonlikka uchragan ayollarni himoya qilish, ularning reabilitatsiyasini amalga oshirishda faqatgina davlatga boʻysunuvchi markazlar, shelterlar, vaqtinchalik turarjoylardan tashqari nodavlat notijorat tipidagi inqiroz markazlari, shelterlarni tashkil etish maqsadga muvofiq. Bu, bir tomondan, markazlar va ulardagi joylar sonining ortishiga olib kelsa, ikkinchi tomondan, raqobat tufayli soha mutaxassislarida professionalizm kuchayadi.

Ikkinchidan, markazlar, shelterlar xodimlari, ijtimoiy ishchilar, psixologlar, tibbiyot xodimlari, sotsiologlar, huquqshunoslarning doimiy ravishda malakasini oshirish tizimini yaratish kerak.

Uchinchidan, tazyiq va zoʻravonlikdan qurbon boʻlgan ayollarning reabilitatsiyasida birinchi tibbiy va psixologik yordam hamda vaqtinchalik boshpanalarga joylashtirish muammoning doimiy yechimi emas. Shu tufayli ham bunday ayollar va ularning farzandlarining huquqlarini keyinchalik ham himoya qilish, ularning turmush darajasini yaxshilash, arzon-uy joy bilan taʼminlash choralari kerak.

Toʻrtinchidan, jamiyatda tazyiq va zoʻravonlik holatlarining oldini olish maqsadida profilaktik tadbirlarni, aholi, xususan, xotin-qizlarning huquqiy madaniyatini oshirish boʻyicha amaliy choralarni qoʻllash lozim. Yoshlarning nikohga qadar oilaviy huquqiy munosabatlar boʻyicha bilimlarini oshirish, uzluksiz taʼlimning barcha bosqichlaridagi oʻquv materiallarini yoshlarda inson, xususan, ayollar huquqlarining ustuvorligi, oilaviy zoʻravonliklarning salbiy oqibatlari boʻyicha dunyoqarashini shakllantiruvchi maʼlumotlar, infografikalar, vizual taʼsir vositalari bilan boyitish kerak.

Beshinchidan, har bir ayolning reabilitatsiyasi – individual jarayon. Shu sababli ham har bir ayolning shaxsiga, uning oʻziga xos xususiyatlariga alohida eʼtibor qaratish, reabilitatsiyaning individual metodlaridan foydalanish kerak. Oʻz navbatida, bunday ayollarning shaxsi sir saqlanishi, turli salbiy stereotiplardan koʻra ayolning huquqlari, hayoti va salomatligi ustun deb hisoblanishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. “Хотин-кизларни тазйик ва зўравонликдан ҳимоя қилиш тўғрисида”ги ЎзРҚ-561-сонли Қонун. 02.09.2019. (<https://lex.uz/docs/-4494709>)
2. «Ўзбекистон шароитида аёлга қўл кўтариш, тазйик ўтказиш ман этилади деган қарорни қилинглари» – Шавкат Мирзиёев <https://daryo.uz/k/2022/03/05/ozbekiston-sharoitida-ayolga-qol-kotarish-tazyiq-otkazish-man-etiladi-degan-qarorni-qilinglar-shavkat-mirziyoyev/>
3. <https://www.osce.org/files/f/documents/8/8/509471.pdf>
4. [https://www.un.org/womenwatch/daw/vaw/handbook/Handbook%20for%20legislation%20on%20VAW%20\(Russian\).pdf](https://www.un.org/womenwatch/daw/vaw/handbook/Handbook%20for%20legislation%20on%20VAW%20(Russian).pdf)
5. Handbook for Legislation on Violence against Women. United Nations. – New York, 2010. – P. 33.
6. <https://rm.coe.int/grevio-inf-2018-15-eng-final/168091e686>
7. Social Services Act (2001:453). Svensk Författningssamling, 2001-06-19, Vol. 12, No. 453, pp. 1-21, ISSN: 1403-8889. <http://www.notisum.se/rnp/document/?id=20010453>
8. <https://www.bibliofond.ru/view.aspx?id=476058>
9. Open Comparisons of the municipalities’ work with violence in close relationships 2017 (“Öppna jämförelser”); available at: <http://www.socialstyrelsen.se/oppnajakforelser/valdinararelationer>.
10. “How Sweden’s housing crisis is impacting domestic violence victims”, The Local, 5 April 2017 available at: <https://www.thelocal.se/20170405/how-swedens-housing-crisis-is-impacting-domestic-violence-victims>.
11. <https://www.cbc.ca/news/canada/womens-shelters-turned-away-domestic-violence-1.5483186>
12. https://www.hrw.org/sites/default/files/supporting_resources/kaz_interior_ministry_replytohrw.pdf
13. https://www.hrw.org/sites/default/files/supporting_resources/kaz_letterto_prosecutor_general_27nov2019.pdf